

Nationalkommittéer

Nina Wormbs

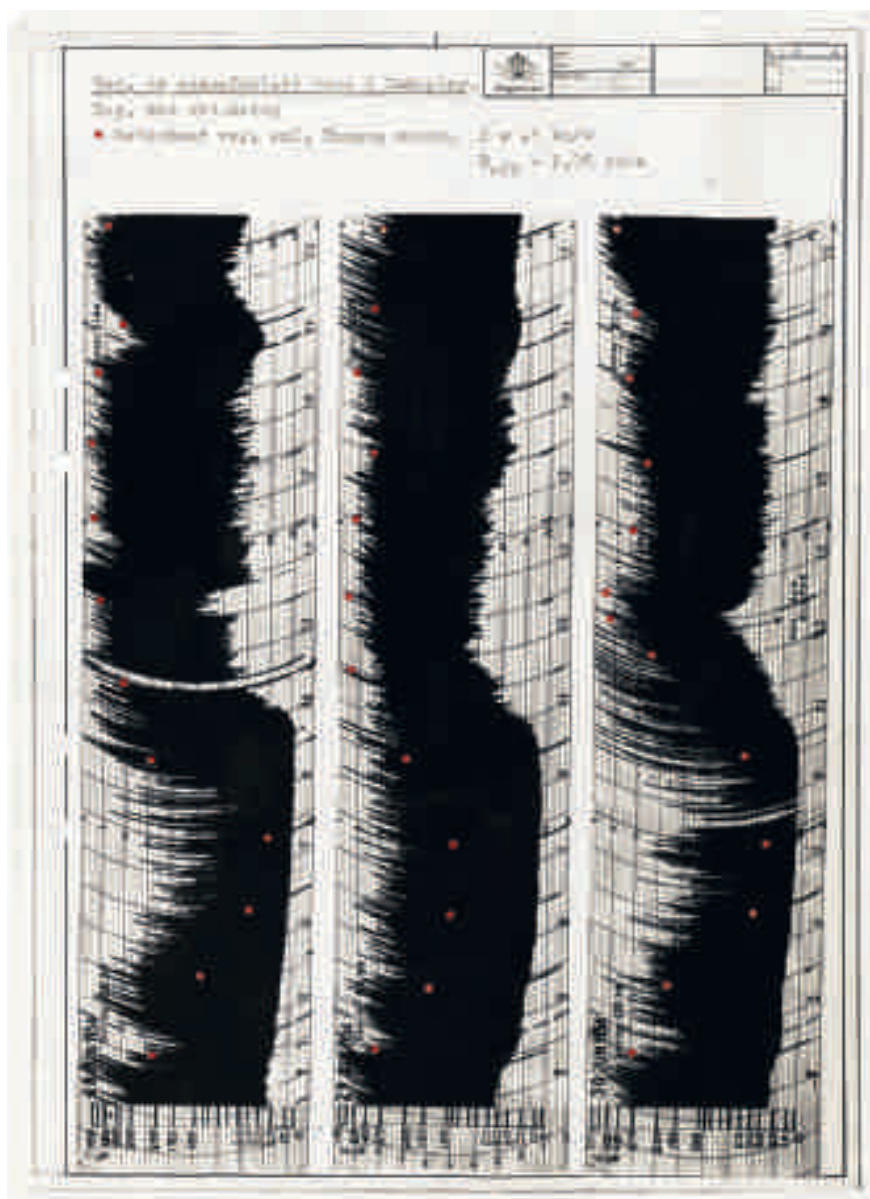
◀ SKYDDSGLASÖGON
märkta med
”Solförmörkelsen
den 30 juni 1954”.

Solförmörkelser är ett av de himlafenomen som alltid har fascinerat människan och fått henne att bävande kontempera tingens ordning. Det är något bokstavligt talat utomjordiskt med en solskiva som plötsligt förändras i grunden, för att därefter återgå som om inget hade hänt. Det är inte så konstigt att solförmörkelser har betraktats som i huvudsak illavarslande järtecken som man måste förbereda sig på och skydda sig emot. Men de har även erbjudit tillfällen att studera vissa svårfångade fenomen och att verifiera olika teorier.

Nationalkommittén för vetenskaplig radio ägnade mycket tid åt att rusta sig för den totala solförmörkelsen som skulle inträffa i Sverige den 30 juni 1954. Förmörkelsen erbjöd en möjlighet att skaffa sig bättre förståelse för de jonosfäriska skikt som visat sig ha konsekvenser för radiokommunikation, skikt som upptäckts på 1920-talet av den brittiske fysikern Edward Appleton, för vilket han fick Nobelpriset i fysik 1947.

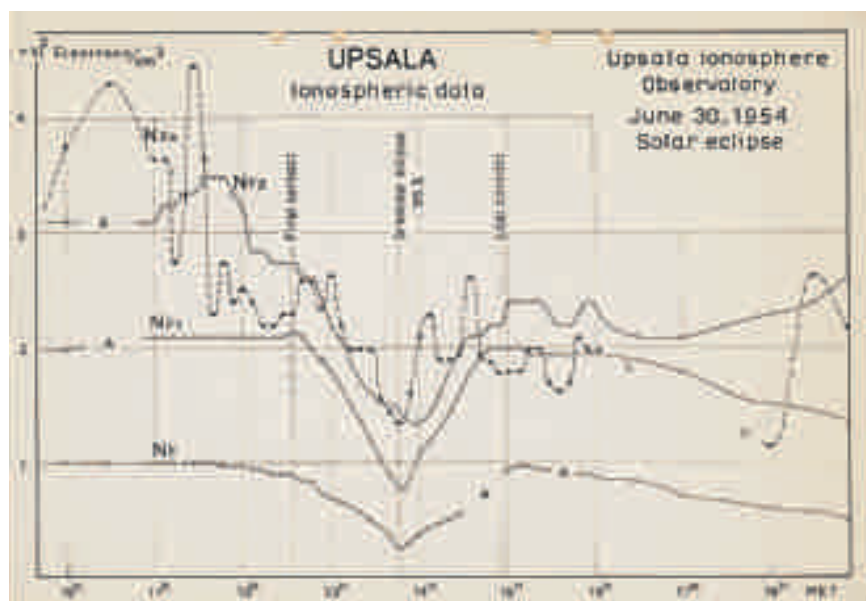
Diagrammet på nästa sida visar resultatet av mätningar av atmosfäriskt brus gjorda från Enköping före, under och efter solförmörkelsen. Det är en vetenskaplig avbildning av ett naturfenomen, djupt förankrad i samtidens intressen och med dess verktyg och framställningsformer. Pikturen är mycket distinkt och kommer sig av bruket av textmallar, det vill säga en sorts linjal i plast eller metall med utskurna bokstäver och siffror, där man stack in en lämplig penna för att åstadkomma ett jämnt flöde. Förmedlingen av data var ett handarbete.

Mätningarna i samband med den totala solförmörkelsen 1954 var kanske inte det viktigaste kommittén uträttade under sina första femtio år, men det upptog i alla fall en försvarlig del av det sparade arkivmaterialet, ett material som för övrigt ”påträffades” i Televerkets samlingar när anläggningen i Farsta skulle bli bolag. Formuleringen avslöjar att Televerkets

REGISTRERINGAR AV ATMOSFÄRISKT BRUS gjorda från Enköping under solförmörkelsen 1954.

arkivpersonal inte förväntade sig att finna 55 volymer från Nationalkommittén för radiovetenskap bland arkivskåpen i denna modernistiska betongbyggnad i en av Stockholms södra förorter. Det förklaras av att generaldirektören för verket också var ordförande i nationalkommittén under en längre tid. Därefter fungerade Telestyrelsen under många år som

OBSERVATIONER AV FÖRÄNDRINGAR I JONOSFÄREN gjorda från Uppsala under solförmörkelsen 1954.

kommitténs kansli. Telestyrelsens synlighet i arkivmaterialet ska emellertid inte bara förstås som organisatorisk, eller för den delen praktisk – att mätningarna krävde en infrastruktur av stolpar, plåtar, antenner och ledningar vittnar de detaljerade instruktionerna från 1954 om. Snarare ska Televerkets representation och intresse ses som en indikation på att just denna nationalkommitté arbetade med frågor som hade stor betydelse för verkets centrala uppgift att utveckla kommunikationsinfrastruktur i landet.

Vid grundandet 1931 var kommitténs fullständiga namn Svenska nationalkommittén för vetenskaplig radiotelegrafi, men redan 1938 beslöt man att stryka ”telegrafi”, för att namnet skulle stämma bättre med moderorganisationens, The International Union of Radio Science. Den senare grundades 1912 och när Sverige blev medlem med en egen nationalkommitté blev man nummer 13 i ordningen. Sätet för unionens sekretariat låg i Bryssel och alla sekreterare tycks ha varit belgare. Där fanns samtidigt ett annat radiosekretariat, nämligen International Broadcasting Unions tekniska kommitté, som övervakade att de europeiska rundradiostationerna höll sin frekvens, en nog så viktig uppgift för att bringa reda i etern. (Detta är föregångaren till European Broadcasting Union som i dag förmodligen är mest känt för Eurovision Song Contest.)

Nationalkommittén för radiovetenskap, som den heter sedan 1966, utforskade radiovågors egenskaper och möjliga tillämpningar. De undersektioner

som snabbt etablerades, och som också de skulle motsvara moderorganisationens indelning, ägnade sig både åt frågor som var mer tillämpliga och sådana som var av grundforskningskaraktär. Att verksamheten spände över många områden illustrerades inte bara av specialiseringen inom kommittén utan också av hur ledamöterna representerade olika intressen. Detta ändrade sig något över tid. Av vapenslagens representanter under de tidiga decennierna bet sig flygvapnet fast längst. Även Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut (SMHI) hade länge en given plats. Ledamöter utsågs både av kommittén själv och av Vetenskaps- och Ingenjörsvetenskapsakademien. De tekniska högskolorna hade representanter som blev fler i takt med att antalet sådana högskolor ökade. Försvarets forskningsanstalt och Televerket hade givna platser och i mitten av 1980-talet hade också Försvarets materielverk en plats.

Nationalkommittén för radiovetenskap är en ovanligt stor och aktiv nationalkommitté. På 1950-talet ökade man antalet ledamöter i kommittén från 12 till 15. År 1987 hade man 20 ordinarie ledamöter och inte mindre än 100 adjungerade. Alla var män. Och alla som var ledande inom radioverksamhet eller radiovetenskap tycks ha varit med. Ett omfattande arbete bedrevs i undersektionerna, varav en del var lika stora och aktiva som vissa andra nationalkommittéer.

Kommittén arbetade också nära andra nationalkommittéer, som med den för geodesi och geofysik och den för astronomi, och det fanns överlappande medlemskap. Båda dessa grundades 1924 och året efter kom en kommitté för fysik. Nationalkommittén för radiovetenskap var den fjärde nationalkommittén i ordningen och följdes av en för geografi 1936. Sedan blev det ett uppehåll i etableringen av kommittéer, men efter kriget tog den ordentlig fart igen. Mellan 1949 och 1964 etablerades nio stycken: för mekanik, kristallografi, matematik, biologi, geologi, kemi, fysiologi, strålskyddsforskning och vetenskaplig dokumentation. I slutet av 2016 var Vetenskapsakademien huvudman för 18 nationalkommittéer som alla (bortsett från den för strålskyddsforskning) var anslutna till International Council of Scientific Unions. Förutom ovanstående finns exempelvis en kommitté för logik, metodologi och filosofi, en för globala miljöförändringar, en för nutrition och livsmedelsvetenskap, en för psykologi och en för teknik- och vetenskapshistoria.

Nationalkommittéernas roll och relation till huvudmannen Vetenskapsakademien har diskuterats vid flera tillfällen inom Akademien. I början av 1970-talet genomfördes till exempel en så kallad upprustning av nationalkommittéerna, bland annat när det gällde ersättning för resor till de internationella mötena inom International Council of Scientific Unions (ICSU; sedan 1998 International Council for Science). Frågan var inte ny. På 1950-talet hade Akademien under flera år förgäves äskat medel från Ecklesiastik-

departementet för resor, och de ledamöter från Nationalkommittén för radiovetenskap som ville åka på internationella möten var i första hand hänvisade till medel från sina egna institutioner eller organisationer. ”Åtskilligt av arbetet bedrivs genom brevkommunikation, en arbetsform som är djupt otillfredsställande”, som en representant för Nationalkommittén för kristallografi uttryckte det i mitten av 1970-talet.

Det generella behovet av samordning av Vetenskapsakademiens internationella aktiviteter underströks också i diskussionerna, och Akademiens egen utredning stödde förslaget att inrätta ett internationellt utskott. Detta var 1973 då mycket av verksamheten låg i stöpsleven efter att Akademien hade förlorat almanacksprivilegiet. Utlandssekreteraren Olof G. Tandberg blev sekreterare i utskottet, som gick under beteckningen Internationella nämnden. Året efter etablerades också Utlandsavdelningen som en del av Akademiens kansli, med Tandberg som sekreterare. Han var därefter central i alla frågor som rörde nationalkommittéerna i över två decennier.

I slutet av 1980-talet var samordningsfrågan aktuell igen. Frågan om medel till resor och möten diskuterades också. Vem som egentligen skulle betala var inte glasklart och det påpekades från Vetenskapsakademiens sida att även forskningsråden kunde ge resebidrag.

I samband med Akademiens jubileum diskuterades en utökad verksamhet för nationalkommittéerna, som förutom att främja forskning också skulle samarbeta över disciplingränserna, ge råd och vara expertorgan för Akademien. En översyn av representationen i två kommittéer som valts ut för att genomföra en sorts försöksverksamhet visade att det fanns revir att bevaka. Förslaget att ledamöter skulle tillsättas efter ”hörande av organisationer vilka inom ämnesområdet främjar svensk forskning” stötte omedelbart på patrull. Ingenjörsvetenskapsakademien, Kemikontoret och Svenska kemistsamfundet protesterade gemensamt mot Vetenskapsakademiens och därmed grundforskningens ökade inflytande över inval på bekostnad av näringslivet och industrin. Ingenjörsvetenskapsakademien fick till slut nominera en ledamot till vardera kommittén för kemi samt biokemi och molekylärbiologi.

Kommittéernas organisatoriska hemvist inom Vetenskapsakademien var inte heller given, även om de alltså ofta sågs som framför allt en del av det internationella samarbetet. I början av 2000-talet gjordes ytterligare en översyn av nationalkommittéerna, till en början presenterad som en fråga om hur dessa relaterade till Akademiens olika klasser. Frågan var del av ett större komplex som rörde vilka beslut som skulle fattas var i Akademien. Beslut som rörde nationalkommittéerna kanske borde fattas av klasserna, som hade större sakkunskap än Akademinämnden. Nationalkommittéerna kanske också skulle fungera som klassernas förlängda arm, som ett slags utskott. I översynen blandades högt och lågt. Den visade att vissa kommittéer

hade överlappande intresseområden och andra mycket begränsad aktivitet. Somliga hade mycket samröre med Vetenskapsakademien och andra mindre eller inget alls. Den internationella representationen redovisades genomgående, liksom de årliga kostnaderna.

Översynen innebar att kommittéerna knöts starkare till Vetenskapsakademien och klasserna. Kommittéernas ledamöter var normalt sett inte medlemmar av Akademien och dess representation har också varit föremål för en återkommande diskussion genom åren. Kommittéerna fick även förnyade stadgar och ett antal slogs ihop. Att lägga ned en nationalkommitté visade sig denna gång vara omöjligt.

★

Arkivmaterialet för Nationalkommittén för radiovetenskap finns dels på Krigsarkivet, dels i skrivande stund okatalogiserat på Centrum för vetenskapshistoria, Kungl. Vetenskapsakademien. Kommittén har också en uppdaterad och mycket aktiv hemsida där exempelvis en 75-årsskrift finns att ladda ned. Protokoll och annat från diskussionerna om nationalkommittéernas plats och funktion finns både i nationalkommitténs eget okatalogiserade material och på Centrum för vetenskapshistoria. Nationalkommittéerna diskuterades både inom ramen för den internationella verksamheten och genom särskilda kommittéer och utredningar, ibland specifika för nationalkommittéerna och ibland som en del av mer generella förändringar av Akademien. De svenska nationalkommittéerna väntar på en mer genomgripande historisk studie, och även det internationella systemet inom ICSU är sparsamt belyst, med framför allt Frank Greenaway, *Science International: A History of the International Council of Scientific Unions* (London, 2006) som standardverk.